

L'ENTORN DE LES COVES DE L'ARENA. UNA VISIÓ DES DE LA SOCIETAT TRADICIONAL. MUSEU VALÈNCIA D'ETNOLOGIA

Joan SEGUÍ SEGUÍ
joan.segui@dival.es

El terme municipal de Fageca s'inscriu dins d'un territori muntanyenc d'altitud mitjana, encaixat entre les serres de Serrella i Alfaro, amb una orientació general SW-NE. Es tracta d'un territori de muntanya mediterrània que resum en bona mesura moltes de les característiques d'aquests espais profundament afectats per l'acció antròpica. El paisatge que pot veure hui un observador que passeja per la zona esta definit per la construcció d'espais de conreu en terrassa, el que coneguem com "bancals", delimitats per marges de pedra que van adaptant-se al relleu, suau a vegades, ben trancat d'altres. Un mar d'arbres, bàsicament ametlers i oliveres, encara que també fruiters (pomeres, cirers, pruneres..), s'escampa per la superfície conreada, mentre que la vegetació de maquis, i, en molts llocs ja, pins i carrasques, s'obrin camí i colonitzaren sense descans els espais erms cada vegada més extensos.

Al menys fins la segona meitat del segle XX, este paisatge agrícola ara dominat pels arbres, havia estat marcat pel cereal, la vinya..i també les oliveres, mentre que d'ametlers i arbres de fruita hi havia prou menys. L'ametler no començarà a ampliar la seua superfície fins els anys cinquanta del darrer segle quan el mercat de l'ametla amplia la seua demanda per a la producció, ja més massiva, de torrons i altres dolços.. El abandonament d'aquest paisatge, ve a sumar-se com un capítol més a la transformació de la societat rural que el va crear i mantindrà. Al llarg del segle XX –molt en particular a partir dels anys seixanta- les diverses activitats socioeconòmiques que bastien aquest fragment de muntanya mediterrània comencen a esmicolar-se amb l'emigració fluida i constant de la seua població als nuclis urbans (Alcoi, Alacant, València). L'emigració, que havia estat present en la zona des de al menys finals del segle XX (sinó abans), amb moviments de població a l'Alger, a USA, a Sud-americà, a Centre Europa, però que sovint havia estat marcada per un retorn que a més havia implicat l'entrada de diners per consolidar millorar les propietats dels habitants de la zona, eixa emigració, es tornava ara –tot i no ser de llarga distància- més definitiva pel canvi profund en l'estructura socioeconòmica del país al que anava lligada. És així que la població de llocs com Fageca o Famorca que havia estat ben be per damunt dels 200 habitants a les darreries del segle XIX amb prou feines arribava als 100 un segle després.

L'entorn de les Coves de l'Arena. Una visió des de la societat tradicional

Raons a banda del seu obvi atractiu paleontològic, el jaciment de les Coves de l'Arena, pot inscriure's dins de l'univers del conjunt d'activitats econòmiques que la societat tradi-

cional a la zona duia endavant per sobreviure. El propi conjunt de coves, resultava ser un espai d'explotació de tipus "mineral" utilitzat per a l'extracció d'arena per a l'activitat constructiva. Igualment, l'arena prèviament tamisada, es feia servir per fer neteja de perols i paelles; mesclada amb un poc d'aigua, facilitava molt la tasca de polir la superfície ennegrida pel contacte directe amb el foc. En les breus ratlles que segueixen prendrem este jaciment com a punt de referència geogràfica per definir algunes activitats –no moltes- tot i mirant de donar una ullada a un món ja esvaït i del que prompte no trobarem ni tan sols la memòria.

Donat que com hem assenyalat les coves jugaven un paper d'extracció de "recurs mineral", seguim si de cas este fil. No gens lluny de les coves, a la cara SW del "Pinaret" –una xicoteta massa boscosa de pins i carrasques, veïna del propi jaciment- s'hi troba¹ un forn de calç. Aquest tipus d'estructures -relativament ben documentades en alguns indrets del País - es bastien per a l'obtenció de pedra de calç –"calç viva"- a partir de roca calcària sotmesa a elevades temperatures (NEBOT & ACOSTA: 2006: 56). La construcció d'aquest tipus d'estructures solia recaure en la iniciativa privada, iniciativa que cercava l'obtenció de guanys amb la venda de la calç, per "encalar" les façanes, per fer obra...o per "sanejar" quadres i corrals. L'estructura que hui vegem a prop de les coves de l'arena no es sinó el contenidor extern a dintre del qual s'apilaven en filetes per "aproximació" les pedres que s'havien de fer calç. Una vegada amuntades de forma ordenada, es cobrien amb terra i el forn s'omplia de llenya. La combustió era llarga (sembla que durava no menys de tres dies) i s'utilitzaven per tant molts feixos de llenya; és per aquesta raó que els forns de calç solen estar vinculats a masses boscoses (en aquest cas l'esmentat Pinaret) (NEBOT & ACOSTA, 2006).

Efectivament, l'utilització d'espais de bosc com el propi Pinaret resultava important a la si de l'economia de la societat tradicional. Fer feixos per a forns de calç, o per als forns del poble,

1 S'hi troba senyalitzat al al camí asfaltat que passa per davant de les Coves de l'Arena

n'eren només unes poques. A l'activitat purament llenyatera, se li sumaven puntualment la tala dels arbres més grossos, pins i alguna carrasca, venuts per la fusta. No es pot però comparar la producció de llenya en esta zona del País amb la que va haver en altres indrets com ara les comarques del Racó d'Ademús o els Serrans d'entre altres (GREGORI, 1985: 14). Ara be, quin paper jugava un espai com el pinaret?, doncs be, a la societat tradicional, escassa de recursos i abocada sovint a autoabastir-se, les taques de bosc centraven activitats com ara:

-La producció de mel. Primer amb bucs, estructures de fibra² de forma troncocònica que feien les funcions de colmena, i després amb les modernes caixes de fusta que ara coneguem. La intensa vegetació afavoria la producció de mel. El Pinaret ha estat un espai sempre visitat pels apicultors locals o forans.

-Font de farratge per al ramat. A primeries del segle XX en un terme municipal com el de Fageca podria hi haure no menys de 400 ovicàprids. Ovelles i cabres formaven part important del sistema productiu local, molt especialment en les àrees de muntanya valencianes (com sabem prou extenses). Xicotets ramats de cabres i ovelles explotaven al màxim els recursos locals de farratge, molt en particular durant els durs mesos d'hivern, quan la neu, el mal oratge, o simplement la curtor del dia impedien que els animals menjaren suficient. A les xicotetes taques de bosc de la zona els pastors s'abastien de feixos –fonamentalment de carrasca- per a fer "penjades" als corrals que els animals rossegaven de nit. Igualment i lluny de ser espais refractaris al món del pastor (al menys com s'han conegut a la societat tradicional), aquestos espais proporcionaven opcions de pasturatge interessant com ara l'explotació de les bellotes com a pastura. Els pastors les reconeixen com un menjar molt apetitós per als animals a l'hora que força nutrent. Finalment, i també vinculat al món pastoral, del bosc s'extreia llenya per afer "aixuts" a les estructures de tanca del ramat (com per exemple les covetes que hi ha enfront mateix

2 En la zona es feien a base de melatge

de les coves de l'arena). Els aixuts són feixos de llenya i/o brossa que els pastors feien servir per fer un llit al lloc on els animals es tancàvem amb una doble intenció: facilitar que el lloc es mantinguera el més sec possible i per tant confortable, i augmentar el volum i la qualitat del fem que s'hi produïa.

-Recol·lecció de plantes i esclata-sangs. Romer i timó però també espígol, pebrella, camamilla o sàlvia.....eren algunes de les plantes d'entre les moltes a les que se'ls treia profit i que s'hi podien trobar. Alhora, la recol·lecció d'esclata-sangs o rovellons ha estat sempre present encara que no d'una forma tant massiva com ho és hui en dia.

Hem anomenat més amunt l'extracció d'arena i la fabricació de calç com a dos activitats d'explotació mineral. Caldria afegir l'extracció de pedra. A escassa distància –en direcció a Tollos per la carretera comarcal- d'on es troben les coves, s'hi localitza "la cantera". Este jaciment en activitat fins els anys cinquanta del segle passat, servia per a produir blocs de pedra que es gastaren en diverses activitats de construcció, des dels murs de les cases fins a la pròpia carretera. L'extracció tot i ser encara prou manual va utilitzar ja amplament el barriat amb pólvora, encara s'hi pot veure la "casetta" que servia per guardar la pólvora en una de les zones més altes del jaciment.

La utilització de la pedra era amplíssima. De fet, no es pot entendre el paisatge tradicional sense comptar amb el factor de la tècnica de la pedra en sec. Per a uns ulls forasters, la passejada per les rodalies dels pobles de la comarca (i en general de bona part de l'interior valencià) resultaria sense dubte corprenedor en adonar-se'n de l'abast de l'ús de la pedra com a element constructiu. Casetes, corrals, tancats, i marges, molts marges..defineixen en bona mesura el que es veu. Bastits per contenir la terra i crear espais horitzontals de conreu, els marges de pedra en sec són un tret definidor paisatgístic molt clar. La pedra per fer-los s'extreia del mateix terreny de cultiu (en llaurar, o durant qualsevol altra feina on es removia terra) o be es transportava d'un lloc proper (la

geologia calcària la proporciona en quantitat). El margenador, figura especialitzada, o el propi llaurador (la majoria dominaven la tècnica més o menys) era l'encarregat d'alçar filada a filada la paret de pedra seca que havia de delimitar el espai de conreu, el bancal, unitat bàsica del conreu i la propietat en la zona. Donada la forta pendent de la geografia local, els torrents d'aigua solien provocar de forma regular desprendiments de parts del muratge ("solsides"), que calia reparar a l'estiu, quan la terra estava seca i es manipulava amb facilitat, aspecte fonamental donat que la solsidea s'havia de "descobrir", es a dir separar la terra i la pedra, abans de reparar-la. Quan hi havia molta abundància de pedra al terreny, els marges es doblaven, es a dir, s'hi feien dos filades de pedra més grossa i s'omplia la part intermitja amb les pedres de menor tamany que anaven descolgant-se quan es cavava o es llaurava el bancal.

El domini de la tècnica de la pedra en sec va servir igualment per bastir tanques en llocs de guarda per al ramat (un bon exemple es pot veure en la coveta que hi ha enfront de les Coves de l'Arena. Aquestos espais, nomenats

“cesters” solien utilitzar-se per donar refugi al ramat als mesos més càlids de l’any. És així que podien ocupar-se de nit però també durant les hores de més calor del dia, per “cestar”. Els pastors i també els llauradors obtenien fem i xèrrit (fem produït sense mesclar amb brossa) d’aquestes estructures de tanca, i era eixe factor precisament, la seua vàlua com a espai de producció d’adob la que les feia indispensables en un món de baixa productivitat agrícola, on només els adobs d’oritge animal podien millorar un poc la producció. D’una factura més sòlida com a construccions, però amb una funcionalitat similar a la dels cesters, estaven els corrals. El corral del “cagadur” o el corral de la “salema”, s’hi troben en les rodalies de la zona de la que parlem. Com a edifici de referència del món tradicional agropastoril, el corral donava refugi i produïa adobs, però també feia les funcions d’espai de gestió dels ramats. Al seu interior es separaven mascles de femelles, s’alimentaven millor corders i cabrits, s’esmunyia la llet..La seua localització, mai en mitg de’ls espais de conreu estava sempre vinculada a les vies de trànsit dels ramats (assegadors..) verdaders artèries per a la mobilitat d’homes i animals, absolutament necessàries per evitar conflictes i permetre els curts –però existents- recorreguts dels ramats a la recerca de pastures.

Però no només pastors i ramats s’hi movien a la societat tradicional, llauradors, comerciants, carreters, algun metge i algun notari...colles de gitanos i colles de roders. Els camins han estat, tot i ser un món sense cotxes, una peça clau per a la vida. A escassos metres de les coves de l’arena s’hi pot veure encara els restes del camí de Benimassot, una via que –resseguint en algun sector el traçat de l’actual carretera- buscava el fons de la vall per enfilel·lar-se per una banda cap a Tollos i per l’altra cap a Benimassot. L’amplària, variant, donava clarament per al pas d’un carro, i el traçat es pot seguir perfectament no només cap a Fageca sinó molt més enllà en direcció a Famorca i a Castell de Castells. Com a via antiga, una observació de prop treu ràpidament algunes fites interessants. Així, abans del seu pas per davant mateix de l’entrada de les Coves de l’Arena s’hi

pot distingir una creu vora camí. La inscripció és il·legible, però la memòria oral ha conservat la història de que la creu és una fita que senyala el lloc d’una mort fortuïta provocada per una caiguda de cavalcadura. La xarxa de camins locals és sense dubte un repte d’investigació a acotar, un repte que s’haurà d’aclarir apropant-se a estes vies dins d’un context més general com be deixen clar estudis relativament recents (DOMÉNECH, GIMÉNEZ & LLORCA, 2007))

Breu conclusió

Tot plegat, hem fet una breu repassada a allò que podríem anomenar “l’entorn etnogràfic” de les Coves de l’Arena, a Fageca (Comtat). L’exercici ha estat sobre tot etnogràfic, descriptiu, i necessàriament incomplet. Com sabem, l’etnografia és també una eina d’anàlisi paisatgístic, difícil d’acotar al nivell “jaciment”, especialment quan l’escenari està relativament poc alterat com és el cas que ens ocupa. Tot podria ser paisatge subjecte a una lectura etnogràfica. És al remat un altra “capa”, un altra “estratigrafia” per llegir el que ens envolta, com ho són l’arqueologia o la paleontologia. La pèrdua inevitable dels individus que l’han generat (eixe paisatge etnogràfic) o al menys el recorden funcional, ens obliga però a un esforç de fixació sovint urgent. Assistim a un procés de construcció patrimonial que cal tindre molt en compte, amb ell també va una part del que som, de la nostra manera de veure el món.

BIBLIOGRAFIA:

DOMÉNECH GARCIA, A.; GIMÉNEZ FONT, P.; LLORCA IBI, F. X. (2007): *Als peus de l’Aitana. Toponímia i paisatge des de Sella*. Alacant: Ajuntament de Sella, 304 pp.

GREGORI, J. (1985): *Explotació econòmica tradicional del bosc i la muntanya*. En Temes d’Etnografia Valenciana, Vol. III: Bosc i Muntanya, Indústria Tradicional, Comerç i Serveis. Col.lecció Politècnica nº 20. IAM. Diputació de València.

NEBOT CERDÀ, B. & ACOSTA MATARREDONA, J. (2006): *El forn de calç: Testimonis de pedra en sec*. En Garcia, O. I Torotsa, E. (coord), *El Abric de la Falguera* (Alcoi, Alcant): 8000 Años de Ocupación Humana en la Cabecera del Río de Alcoi: pp.56-57.